

שיחת חולין בהר הבית

- א. דברי ערוך השולחן והערות על שיטתו
- ב. דין מורא בהר הבית ובשער המזרח
- ג. הגדרת קלות ראש
- ד. קלות ראש כנגד שער המזרח בזמן החורבן
- ה. מורא מקדש בהר הבית - מדאורייתא או מדרבנן?
- ו. לימוד איסור שיחה בטלה מבית הכנסת להר הבית
- ז. סיכום ומסקנות

אחת השאלות המעשיות בסוגיית מורא מקדש, היא איזה דיבור מותר ואיזה דיבור אסור בהר הבית. דרכו של דיבור שלעיתים הוא גולש מנושא לנושא, ואם לא מוגדרים גבולות האסור והמותר, ניתן לחצות אותם מבלי משים. ככל שמגיע להר הבית ציבור מגוון יותר ובטווח גילאים רחב יותר, כך מתעצם הצורך בהגדרות מדויקות של השיחה המותרת והאסורה בהר הבית.¹

א. דברי ערוך השולחן והערות על שיטתו

נאמר במשנה (ברכות ט, ה):

לא יכנס להר הבית במקלו ובמנעלו ובפונדתו ובאבק שעל רגליו, ולא יעשנו קפנדריא, ורקיקה מקל וחומר.

מדברים אלו, הסיק בערוך השולחן העתיד (הל' ביהמ"ק יד, ה). שיש לאסור גם שיחת חולין בהר הבית, מקל וחומר ממנעל:

והנה הדבר פשוט, שאסור לדבר בהר הבית דברי רשות. ומניין למדנו כל אלה?² מן התורה – לבד ממה שמצד הסברא נכנסים כל אלו הדברים בגדר יראת הכבוד ויראת הרוממות, יש על זה מקרא מפורש, וכך אמרו חז"ל בברכות (סב ע"ב): קל-וחומר, ומה מנעל שאינו דרך בזיון, אמרה תורה 'של נעלך מעל רגלך כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש הוא', רקיקה שהיא דרך בזיון לא כל שכן, וכל הדברים שנתבאר² הם דרך בזיון. ואפילו לפני מלך בשר ודם אין

---

1. ברצוני להודות לרב עידוא אלבה שליט"א ולרב משה גרינהוט שליט"א, שהערותיהם משוקעות לאורך המאמר. מכל מקום, האחריות על הדברים הכתובים במאמר היא שלי.
2. [הדברים שנתבארו בערוה"ש לעיל מינה. בק.].

עושיין כן, קל-וחומר בפני מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא. ומקרא מפורש הוא בריש דניאל: 'אשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך'.³

דברי ערוה"ש נראים מחודשים:

ראשית, המשנה שעליה הסתמך ערוה"ש מנתה את האיסורים בהר הבית, ולא כתבה ביניהם איסור שיחה.⁴ גם הרמב"ם (בית הבחירה ז, ב) לא הזכיר זאת בתוך דין מורא מקדש בהר הבית, וזה לשונו:

ואי זו היא יראתו? לא יכנס אדם להר הבית במקלו, או במנעל שברגליו, או באפונדתו, או באבק שעל רגליו, או במעוץ הצרורין לו בסדינו; ואין צ"ל שאסור לרוק בכל הר הבית, אלא אם נזדמן לו רוק – מבליעו בכסותו; ולא יעשה הר הבית דרך, שיכנס מפתח זו ויצא מפתח שכנגדה כדי לקצר הדרך, אלא יקיפו מבחוץ; ולא יכנס לו אלא לדבר מצוה.

לא מצאנו ברמב"ם איסור של דיבור רשות בהר הבית. אמנם הרמב"ם כתב שאין להיכנס אלא לדבר מצווה, אך אחר שנכנס לדבר מצווה, לא כתב שאסור בדיבור שאינו מצווה.

שנית, לא ברור מנין שדיבור רשות נחשב לדרך בזיון יותר ממנעל. הרמב"ם (פיהמ"ש שם) ביאר כך את הקל וחומר ממנעל לרקיקה:

ואמרו ורקיקה מקל וחומר, ביאורו שתיאסר הרקיקה באותו ההר בדרך קל וחומר: ומה אם מנעל שעשוי להגנה, שהוא מגן על הרגל, אסור להכנס בו לאותו ההר, קל וחומר שתיאסר הרקיקה שהיא דבר מגועל.⁵

3. הרב משה גרינהוט: פסוק זה נדרש בסנהדרין צג ע"ב על התאפקות כשעומדים לפני המלך, ואין מכאן ראייה על תנאים אחרים בעמידה לפני מלך.

4. [הערות עורך (ה"ד): נראה שהמשנה לא באה לפרט את כל האסור והמותר בהר הבית. ואם בעלמא אמרינן 'תנא ושייר', קל וחומר במשנה במסכת ברכות, שמסיבה כלשהי (יעוין במלאכת שלמה ובתוי"ט) עברה לעסוק בענייני הר הבית. ואם כנים הדברים, יש לדון גם על הטענה דלהלן מהרמב"ם, שכן הוא הסתמך על המשנה.]

5. התרגום "דבר מגועל" הוא על פי מהד' הרב קאפח. בדפוס וילנא התרגום "דבר מטונף". ובדומה לכך ברע"ב: "מקל וחומר – ממנעל, ומה מנעל שאינו דרך בזיון אסור, רקיקה שהיא דרך בזיון לא כל שכן". ובתפארת ישראל (יכין): "מקל וחומר ממנעל שאינו דרך בזיון, ואסור בהר הבית".

נעילת נעל בפני מלך נחשבה בעבר לדבר שאינו מכובד,⁶ ולכן, למרות שאין היא מעשה בזוי, שכן כל אדם רגיל ללכת במנעל להגן על רגלו,⁷ בכל זאת היא נאסרה בהר הבית. מכאן למדו בקל-וחומר לאסור יריקה, שהיא דבר בזוי ומגועל מצד עצמו. נראה שאין ללמוד מכך איסור בדיבורי חולין, שהרי הם אינם בזויים בפני עצמם, ואינם דומים לריקה. זאת ועוד: נראה שלשון הרמב"ם "דבר מגועל" מלמדת שהקל-וחומר מוסב על מעשים שיש בהם גם לכלוך, ואכן נראה שלכלוך קיים גם בנעל וגם בריקה.⁸ לעומת זאת, ערוה"ש הרחיב את הקל וחומר לכל דבר שאין רגילים לעשותו לפני מלך, כגון דיבורי רשות, ודבריו מחודשים.

אם כן, ננסה לברר את דינה של שיחת חולין בהר הבית, מתוך דברי הגמרא והראשונים.

ב. דין מורא בהר הבית ובשער המזרח

נעיין ביסודות מורא מקדש בהר הבית. נאמר במשנה (ברכות שם):

לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח; שהוא מכוון כנגד בית קדשי הקדשים.
לא יכנס להר הבית במקלו...

המשנה מונה שתי דרגות בכבוד המקום: כנגד שער המזרח, ובהר הבית כולו. ישנן שתי דעות בראשונים מהו שער המזרח:⁹

6. כך עולה מהגמרא בסוטה מ ע"א, שריב"ז תיקן שכהנים לא יעלו לדוכן בנעליהם, ומבארת הגמ' בתחילה שהוא משום כבוד ציבור. אמנם הגמרא דוחה טעם זה לענין גבולין, אך הסברה שנעילת נעלים אינה מכבוד הציבור נשארה בעינה (ראה הרב רצון ערוסי, התורה והליכות עמנו, עמ' קכה). בימינו מקובל שדווקא הליכה בלא נעליים נחשבת כחוסר כבוד, אך הקל-וחומר של הגמרא הוא על פי המקובל בזמנה.
  7. הרב דרור פיקסלר (במהדורתו לפיהמ"ש למסכת ברכות, עמ' תב) שיער שמקור הסבר זה הוא שילוב של הבבלי והירושלמי. בבבלי נאמר (ברכות טב ע"ב) "זמה מנעל שאין בו דרך בזיון", ובירושלמי (ברכות ט, ה) "מה אם נעילה שהיא של כבוד". והרמב"ם פירש "מנעל שעשוי להגנה" – אין הכוונה בירושלמי לכבד את האדם הנועל כמו בהולך במקל, אלא שמאחר והנעל מגינה על הרגל היא מונעת בזיון מהאדם ולכן אין בכך בזיון למקום הנכבד אלא היא "של כבוד" למקום.
  8. הרב גרינהוט: נעל לא מוגדרת כדבר מגעיל, שהרי מברכים על נעילתה 'שעשה לי כל צרכי' וחכמים אמרו עליה דברי שבח ("לעולם ימכור אדם קורות ביתו, ויקח מנעלים לרגליו", שבת קכט ע"א). וראה גם בדרוש מהר"ל לשבת תשובה שהנעליים מרימות את האדם מעל הארץ). בנוסף, האיסור להיכנס במנעל אינו תלוי בגועל שבמנעל שנובע מהבוץ והלכלוך הנדבק בו, שהרי מנעל שאינו של עור מותר. כמו כן הכיבוס אפשרי בשניהם, עכ"פ במנעל מעור רך כמבואר בזבחים צד ע"א, אם כן מנעל בד ומנעל עור נקיים ומלוכלכים במידה שווה.
  9. נעיין בקצרה בלשונות חז"ל במשנה ובתלמוד ונברר את שיטות הראשונים בהתאם אליהן (המקורות ממוספרים 1-6 לשם נוחות הדין).
- א. פעמיים מופיעה הלשון "שער המזרח" במשנה, ומסתבר יותר שמדובר בשער ניקנור:

רש"י (ברכות נד ע"א) כתב ששער המזרח הוא שער הבית, דהיינו שער שושן. כן כתבו הרי"ד (פסקיו ברכות סא ע"ב), הר"י מלוניל (מד ע"ב בדפי הרי"ף) והרע"ב (שם), וכן הוא בקיצור פסקי הרא"ש (ברכות ט, כז) וברבינו ירוחם (נ"ג ח"ז). לשיטת רש"י, מסתבר שקלות

(1) "ערב יום כפורים שחרית מעמידין אותו בשער מזרח ומעבירין לפניו פרים ואילים וכבשים כדי שיהא מכיר ורגיל בעבודה" (משנה יומא, א, ג). כוהן גדול שהה בלשכת פרהדין שבעזרה במשך שבעה ימים קודם יום הכיפורים (משנה יומא א, א). מסתבר שכאשר העבירו לפניו בהמות על מנת שיהיה "מכיר ורגיל בעבודה" היה זה בשער העזרה ולא יצא לשם כך אל שער הבית שם יכול היה להטמא במת. כך גם עולה מהירושלמי (יומא א, ג) שם מסתפקת הגמרא האם הכוהן עמד מחוץ לשער או מפנים לשער, והדיון הוא בהקשר של הצורך בטבילה בכניסה לעזרה.

(2) "אם אמרה טמאה אני שוברת כתובתה ויוצאת ואם אמרה טהורה אני מעלין אותה לשער המזרח שעל פתח שער נקנור ששם משקין את הסוטות" (משנה סוטה א, ה). במשנה זו מפורש לכאורה שמדובר בשער נקנור. למרות זאת רש"י (סוטה ז ע"א) פירש בהתאם לשיטתו שמדובר בשער הר הבית שממנו נכנסים לשער נקנור.

ב. בשני מקומות אפשר להסתפק במשמעות הלשון:

(3) "הגיעו בין האולם ולמזבח נטל אחד את המגרפה וזרקה בין האולם ולמזבח אין אדם שומע קול חברו בירושלים מקול המגרפה... וראש המעמד היה מעמיד את הטמאים בשער המזרח" (משנה תמיד ה, ו; ובדומה באבות דר"נ נוסחא ב, לט). על פי רמב"ם בפהמ"ש מדובר במצורעים שטהרו מצרעתם ובאו לשער העזרה על מנת שיזרקו עליהם מדם האשם. וכן באר המפרש בתלמוד (תמיד לב ע"ב). משנה זו מובא בבבלי פסחים (פב ע"א), ומבואר הטעם להעמדת הטמאים שם: "מאי טעמא? – אמר רב יוסף: כדי לביישן. רבא אמר: מפני החשד". ובאר רש"י שמדובר במקום "כניסת כל אדם להר הבית", רוצה לומר שער שושן.

(4) "לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח שהוא מכוון כנגד בית קדשי הקדשים" (משנה ברכות ט, ה). במשנה כאמור נחלקו המפרשים. לרמב"ם מדובר בשער נקנור, ולרש"י בשער שושן.

ג. בשני מקומות מוסכם שלא מדובר בשער ניקנור:

(5) "מעשה בימי ר' חלפתא ור' חנניה בן תרדיון שעבר אחד לפני התיבה וגמר את הברכה כולה ולא ענו אחריו אמן... וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן אלא בשער מזרח ובהר הבית" (משנה תענית ב, ה). הרמב"ם (בפהמ"ש, ובהל' תעניות ד, ז) ורש"י (תענית טו ע"ב; ר"ה כז ע"א) פירשו שמדובר בשער הר הבית (או בשער עזרת נשים לפירוש שני ברש"י).

(6) חמשה שערים היו להר הבית... מן הדרום... מן המערב... מן הצפון... שער המזרחי עליו שושן הבירה צורה שבו כהן גדול השורף את הפרה ופרה וכל מסעדיה יוצאים להר המשחה (משנה מידות א, ג). משנה זו מפרטת את שערי הר הבית, ומדובר בשער שושן, שער המזרח של הר הבית.

(סיכום) קשה להכריע בין שיטות הראשונות, ולא ניתן לקבוע הבנה כוללת למושג "שער המזרח". במקורות 1-2 מדובר בשער העזרה. במקרים 5-6 בשער ההר. במקורות 3-4 נחלקו רש"י ורמב"ם. גם נקודתית בסוגיה בברכות (4) ניתן להבין את פרשנותו של רש"י שמדובר בשער הר הבית, והמשנה מתארת מהחוץ (שער ההר) אל הפנים (ההר עצמו). רמב"ם הלך עם ההבנה הרווחת יותר במשנה (1-2) שמדובר בשער העזרה. במקור (6) פירש רמב"ם נקודתית שמדובר בשער הר הבית כפי שעולה מתוך ההקשר, וכאן הוא המקום היחיד שלרמב"ם היתה גרסה אחרת⁹. במקור (5), המשנה מפרשת את עצמה.

ראש שאסורה כנגד שער המזרח מבחוץ, אסורה גם בכל שטח בהר הבית מקל וחומר, יחד עם איסורים אחרים המיוחדים רק להר, כגון להיכנס במקלו ובמנעלו וכו'.¹⁰

לעומת זאת, הרמב"ם כתב שמדובר בשער המזרח של העזרה, הוא שער ניקנור.¹¹ וכן הובא בסמ"ג (עשין קסד) ובספר יוחסין (מאמר א אות נ ד"ה ניקנור). כעין זה מצאתי בפירוש רבינו חננאל בן שמואל על הרי"ף (קידושין כח ע"א), שאמנם התייחס לאזכור אחר של שער המזרח,¹² אך נראה מדבריו שכך גם הבין את המשנה בברכות: "ובמקדש מעמידה כנגד שער המזרח, והוא שער ניקנור, פתח העזרה, שהוא מכוון כנגד בית קודש הקדשים". ניתן להסיק מכאן שאיסור קלות ראש לא נאמר בכל שטח הר הבית, אלא רק בשער ניקנור, ובקו שממזרח לו.¹³

המאירי (ברכות סא ע"ב) הביא את שתי הדעות, ולא הכריע.

ג. הגדרת קלות ראש

מהי קלות ראש? כך כתב הרמב"ם בפירושו למשנתנו:

-
10. כך כתב בספר הר המוריה (הל' ביהב"ח ז, ה): "ולרש"י פשיטא דבהר הבית אסור להקל ראש, ואתי לאוסופי דבחוץ להר הבית אסור, כל שהוא כנגד שער המזרחי". כפי שנראה לקמן, יש חשיבות בעמידה דווקא כנגד בית קדשי הקודשים, ולכן האיסור להקל ראש מן הצופים ולפנים נאמר דווקא כנגד הפתח, ולא בכל השטח שממזרח להר הבית. על כן, אפשר היה לומר שלשיטת רש"י, איסור קלות ראש הוא דווקא בקו שכנגד קודש הקדשים ממזרח (בהר ומחוצה לו), ולא בכל ההר. אולם, כפי שיתבאר לקמן, הראשונים פירשו את איסור קלות ראש כהשתנה ועמידת עירום, ואם נאסרו בהר הבית ריקקה (קלה מהשתנה) ונעילת סנדל (קלה מעמידה בעירום), משמע לפחות לשיטתם שקלות ראש חמורה מהם, ואסורה בקל וחומר בכל שטח ההר.
11. וזה לשונו במשנה תורה: "לא יקל אדם את ראשו כנגד שער מזרחי של עזרה, שהוא שער ניקנור, מפני שהוא מכוון כנגד בית קדש הקדשים" (הל' ביהב"ח ז, ה). וכן בפהמ"ש: "ושער המזרח, ר"ל השער המזרחי משערי העזרה, והוא הידוע שער ניקנור" (ברכות ט, ו).
12. למרות שניתן לראות שאין עקביות בשימוש במושג "שער המזרח", לעתים הוא משמש כשער הר הבית ולעתים כשער העזרה. אך כעת אנו רואים מחלוקת בהבנת מושג זה במשנה בברכות. וראה באריכות בנספח.
13. באנציקלופדיה תלמודית (ערך בית המקדש הע' 365), נכתב שהרמב"ם מסכים עם רש"י שאיסור קלות ראש הוא בכל שטח ההר. וכן בספר הר המוריה (הל' ביהב"ח ז, ה) הקשה על הבנה זו ברמב"ם, מכך שלקמן אסר אף מן הצופים ולפנים. ויש לדחות שהרמב"ם אסר קלות ראש מן הצופים רק בזמן הבית (וראה בהמשך המאמר דיון מפורט בענין זה). ועוד שהוא רק כאשר רואה את המקדש, כלומר הגורם הוא לא המקום אלא העמידה במקום שרואים ממנו את המקדש (דרך השערים). וכן מסתבר, שאם האיסור הוא בכל שטח הר הבית, מדוע כתבו דווקא בשער ניקנור?

קלות ראש, היפך כובד ראש שקדם.¹⁴ וענינו, שלא ישתקע בשעשוע ושחוק וזמר.

ובהלכות תפילה (יא, ו) כתב:

בתי כנסיות ובתי מדרשות – אין נוהגין בהן קלות ראש, כגון שחוק והיתול ושיחה בטלה.

על פי הרמב"ם, האיסור בשער המזרח, שכאמור חמור מהאיסור בהר הבית, אינו מתייחס לסתם שיחת חולין, אלא ל"שעשוע שחוק וזמר" או "שחוק והיתול ושיחה בטלה"¹⁵ שהוא פירושו לקלות ראש.

המונח 'שיחה בטלה' מבואר בדברי הרמב"ם במקום אחר (פיהמ"ש אבות א, טז):

והחלק השלישי, הוא הדיבור המאוס, והוא הדיבור אשר אין תועלת בו לאדם כנפשו... כרוב סיפורי ההמון במה שארע ומה שהיה, ואיך מנהג מלך פלוני בארמונו, ומה היתה סיבת מות פלוני, או עושר פלוני, ואלה יקראו אצל החכמים שיחה בטלה, ואנשי המעלה ישתדלו כנפשם להניח זה הדיבור.

שיחה בטלה היא שיחה שאין בה שום תועלת וראוי למעט בה. תכליתה של שיחה זו היא עצם השיחה, והיא עוסקת בעניינים שלא קשורים בחיי המשוחחים אלא באנשים אחרים.¹⁶ לחילופין, זו שיחה על דברים הקשורים בחיי המשוחחים, אלא שכבר אינם רלוונטיים.¹⁷ לא מדובר ב"דיבור מותר", שהוא על פי הרמב"ם (שם):

14. כוונתו למשנה (ברכות ה, א): "אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש", שם ביאר הרמב"ם: "ענין כובד ראש, הרצינות וההתכוננות".

15. רמב"ם ביאר את הביטוי "קלות ראש" כשיחה בטלה בנוגע לבית הכנסת, אך נראה שאפשר ללמוד מכאן גם בנוגע לשער המזרח. הן מפני שבלא הוכחה אחרת, יש להניח שלשון הרמב"ם אחת היא בכל הלכותיו. והן מפני שמקור הלימוד לקדושת בית הכנסת הוא מקדושת המקדש, ולכן מסתבר שאיסור קלות ראש בשני המקרים זהה.

בנוסף, העיר הרב גרינהוט שהרמב"ם למד זאת מהברייתא (ברכות לא ע"א) "אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך שמחה של מצוה". ואפשר שהרמב"ם ראה את הרשימה הזו כהרחבה של המושג "קלות ראש", ומכאן למד לאסור שחוק ושיחה בטלה. ואם כך, הרי דין זה נאמר לגבי הכנה לתפילה ולא איסורים של בית הכנסת. וכשם שלמד מהם לבית הכנסת, כך אפשר ללמוד מהם לקלות ראש כנגד שער המזרח.

16. דברים דומים כתב בהל' דעות (ב, ד): "אמרו על רב תלמיד רבינו הקדוש שלא שח שיחה בטלה כל ימיו, וזו היא שיחת רוב כל אדם, ואפילו בצרכי הגוף לא ירבה אדם דברים". כלומר שיחה בטלה היא זו שאינה עוסק בצרכי הגוף, אלא בדברים שאין בהם צורך.

17. כך כתב הרמב"ם בהל' שבת (כג, יח): "לפיכך חשבונות שאין בהן צורך מותר לחשבן [בשבת], כיצד כמה שאין תבואה היה לנו בשנה פלונית, כמה דינרין הוציא בחתנות בנו וכיוצא באלו, שהן בכלל

והחלק החמישי, והוא המותר, הוא הדיבור במה שמיוחד לאדם מסחורתו ופרנסתו ומאכלו ומשתהו ולבושו ושאר מה שצריך לו, וזה מותר, אין אהבה בו ולא מיאוס, אלא אם ירצה ידבר בו במה שירצה, ואם ירצה ימנע.

בדיבור המותר (להלן: 'שיחת חולין') כלולה שיחה בענייני עבודה ומסחר, מוצרים שהאדם נדרש לרכוש למחייתו, עיסוק יומיומי באכילה, בשתייה ובמגורים וכד'. הרמב"ם כלל שיחה בטלה באיסור קלות ראש כנגד שער המזרח גם, אך נראה ששיחה בדברים הנצרכים לחיי האדם מותרת לדעת הרמב"ם כנגד שער המזרח, וכל שכן בהר הבית, אשר לדעתו הוא חיצוני לשער המזרח.

והנה, בגמרא (מגילה כח ע"ב) נאמר שלמרות שבתי כנסיות של בבל עשויים על תנאי "אין נוהגין בהן קלות ראש, ומאי ניהו? חשבונות". הרי לנו שגם חשבונות כספיים נחשבים לקלות ראש, למרות שעל פי ההגדרה של הרמב"ם הם כלולים בשיחת חולין ולא בשיחה בטילה, שהרי הם נצרכים לחיי האדם.¹⁸ הרמב"ם (תפילה שם, ז) אכן פסק שהם אסורים בבית הכנסת: "ואין מחשבין בהן חשבונות אלא אם כן היו חשבונות של מצוה". מלשוננו נראה שאינם כלולים בשיחה בטילה, שנזכרה בפני עצמה. ודבר מעורר תמיהה – אם הרמב"ם סבר שכל שיחת חולין אסורה, מדוע כתב לאסור דווקא שיחה בטילה? יש להבין מדוע נאסרו החשבונות בבית הכנסת, ואף נכללים על פי הגמרא בקלות ראש. ונראה לי שחמורים החשבונות משיחת חולין רגילה, מכיוון שיש בהם קביעות. שיחת חולין ארעית לא נאסרה, אך קביעת דיון של ענייני חולין בבית הכנסת היא זלזול בקדושתו. לעומת זאת, שיחה בטילה נאסרה לדעת הרמב"ם אף בארעי.

עד כאן עסקנו בהגדרת הרמב"ם לקלות ראש, ועתה נעיין בראשונים נוספים. בערוך (ערך קל) פירש: "לא יקל אדם את ראשו, פירוש, נטיית גרונו, כלומר לא יהלך בהרמת ראש בקומה זקופה, אלא בכפיפת קומה ובהרכנת ראש". והמאירי (ברכות סא ע"ב) כתב: "דבר של קלות ראש, כגון תגלחת ראש וזקן, ועמידה לשם ערום, והטלת מי רגלים".¹⁹ המיוחס

שיחה בטילה, שאין בהן צורך כלל המחשב אותן בשבת כמחשב בחול". מכיוון שאינם רלוונטיים עוד מותר לדבר בהם בשבת, והם הנקראים שיחה בטלה.

18. וראה גם לעיל, שדווקא חשבונות שאין בהם צורך נחשבים לשיחה בטילה, ומכאן שחשבונות שיש בהם צורך (ולכאורה בזה מדובר כאן בגמרא וברמב"ם) הם בגדר שיחת חולין.

19. יש להעיר כאן מהדיון על הטלת מי רגליו בהר הבית והתקנת בית הכסא. ראה על כך בהרחבה בספרו של הרב הלל בן שלמה, מורא מקדש, עמ' 145-151, שמבחין בין הכנסת מי רגלים למקדש לבין הטלתם שהיא מעשה בזוי יותר. מכמה מקורות נראה שהיה בית כסא בהר הבית (כגון בלשכת פלהדרין, שבה שהה הכוהן הגדול שבוע לפני יום הכיפורים, משנה יומא א, א), ואפשר שהיה זה במחילות שלא נתקדשו, או שיש דין אחר כזה במקום סגור ואינו גלוי לעזרה, או שיש להקל יותר אצל כהנים המשמשים שם ימים שלמים, שלא כמבקרים.

לריטב"א²⁰ (ברכות סא ע"ב) כתב: "כגון עומד ערום". עשרות פעמים התייחס רש"י בפירושו לתלמוד לביטוי 'קלות ראש', ובכולם משמעותו היא ההפך מכובד ראש ואימה: זחירות הדעת, לצון, שחוק. לא מצאתי אפילו פעם אחת שרש"י כלל ב'קלות ראש' שיחה בטילה, כנראה מכיוון שאינה מעשה מזלזל בפני עצמו, אלא רק יכול להתפרש כך כאשר נעשה בפני המלך.²¹ יוצא אם כן, שלא ברור שקביעת הרמב"ם שאיסור שיחה בטלה כלול בקלות ראש מוסכמת על הראשונים.²²

מהבנה זו אפשר להסיק שרש"י וסייעתו לא אסרו שיחה בטלה בהר הבית. לכאורה אפשר לדחות מסקנה זו בכך שלדעתם שיחה בטלה אסורה בכל מקום והרי היא אסורה בהר הבית מקל וחומר.²³ שכן נאמר בגמרא (יומא יט ע"ב):

אמר רבא: השח שיחת חולין - עובר בעשה, שנאמר "ודברת בם" - בם ולא בדברים אחרים, רב אחא בר יעקב אמר: עובר בלאו, שנאמר כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר.

אמנם נזכרה כאן שיחת חולין, ולא שיחה בטלה. אך קשה לומר שהכוונה למה שמכנה הרמב"ם שיחת חולין, שהרי היא נדרשת לחיי גופו של אדם, ולא יתכן שאסור לדבר בה כלל. ועל כן מסתבר שהגמרא מכוונת למה שנקרא אצל הרמב"ם שיחה בטלה. כך גם מוכח מגרסת המאירי: "ודברת בם ולא בדברים בטלים".²⁴ רבינו חננאל (יומא יט ע"ב) ביאר: "בם

20. על מחברו וטיבו של פירוש זה, ראה במאמרו של עזרא שבט, החידושים לברכות המיוחסים לריטב"א, עלון שבות 133 (תשנ"א) עמ' 21-23.

21. [הערת עורך (ה"ד)]: לכאורה מסתבר יותר לומר ששיחה בטלה כלולה בזחירות הדעת, לצון, שחוק.]

22. העיריני הרב אלבה, שלדעתו אין כאן מחלוקת. הם הוסיפו דברים בגלל שכתוב בגמרא שכשאין השכינה שורה מותר, וזה אינו שייך כל כך לגבי שחוק ושיחה בטלה שאסורים ואינם רצויים תמיד בכל מקום, אלא הכוונה לתגלחת ומי רגלים. עכ"ד. ולי נראה, שיתכן שסיבת מחלוקתם של ראשונים אלו היא שיש להימנע משחוק ושיחה בטלה בכל מקום. אך מכל מקום הרמב"ם היה סבור שיש חומרא יתרה בכך בשער המזרח, ואין מניעה שהם יסברו שחומרא זו קיימת דווקא בזמן הבית. ומאחר ולא כתבו כך משמע שאין חומרא מיוחדת בשיחה בטלה כנגד שער המזרח, אלא רק במעשים קיצוניים יותר המלמדים יותר על זלזול. וראה בתוס' מגילה כח ע"ב ד"ה ואעפ"כ, שאכילה ושתיה הם "קלות ראש ביותר" ואילו חשבונות "לא הוי קלות ראש כל כך". כלומר יש רמות שונות של קלות ראש: אכילה ושתיה הם חמורים יותר, פחות מהם חשבונות. באו"ז (הל' בית הכנסת, סי' שפח) כתב להפך, שבבתי כנסיות של בבל נאסרו חשבונות, אך אכילה ושתיה הותרו שהם קלים יותר. מכל מקום, מכך שהגמרא ציינה דווקא חשבונות (שחומרם בכך שהם שיחה של קבע), למדנו שלא כל שיחה נחשבת לקלות ראש.

23. כך כתב לי הרב אלבה.

24. וכן ראה ברבינו יונה (ברכות ט ע"ב בדפי הרי"ף) שכתב ששיחת חולין מקרי כשמדבר בדברי הבאי, אבל כשמדבר בעסקיו לצורך פרנסתו אע"פ שאינה שיחה של תורה מותר. משמע שהבין ששיחת חולין הכוונה ל'דברים בטלים'.

יש לך רשות לדבר ולפסוק מן התלמוד, ולא בדברים אחרים, משמע שהאיסור התמידי הוא דווקא בדיבור הגורם לביטול תורה, וכנראה שכך סבר הרמב"ם.²⁵ ואם כך, אם יש איסור בדיבור דברים בטלים הר הבית, היה צריך לומר זאת ולא לסמוך על האיסור הכללי.

לפני כן בגמרא ביומא, מובאת ברייתא: "ודברת במ – במ יש לך רשות לדבר, ולא בדברים אחרים". וביאר רש"י: "ולא בדברים אחרים – שיחת הילדים וקלות ראש". אם כן, שיחה של קלות ראש אסורה בכל מקום. לא ניתן להוכיח מכאן שכל שיחה בטלה נחשבת קלות ראש, אלא להיפך – יש שיחה בטלה שאינה נחשבת לקלות ראש. שהרי רש"י לא פירש ב"דברים אחרים" שיחה בטלה, אלא דווקא קלות ראש. יתכן שאצל הילדים, הנטייה של סתם שיחה שאינה עניינית להגיע לקלות ראש, ולכן כלל את כל שיחות הילדים בדיבור שיש להימנע ממנו. למדנו מכאן שלא כל שיחה בטלה כלולה על פי רש"י בקלות ראש, בניגוד לדעת הרמב"ם שהגדיר כל שיחה בטלה כקלות ראש.

אפשר לומר גם בדעת רש"י שהאיסור התמידי של דברי קלות ראש הוא בגדר מידה רעה וביטול תורה,²⁶ ואילו בהר הבית הדבר אסור גם מדין מורא מקדש. וכן מוכח, שהרי הדין נלמד מהפסוק המלמד על לימוד תורה.²⁷ מכל מקום לא מצאנו מקום לאסור על פי

25. כך נראה מהרמב"ם (דעות ב, ד) שנראה שהביא זאת כהנהגה מוסרית וכמידת חסידות, אך לא כמצווה: "לעולם ירבה אדם בשתיקה ולא ידבר אלא או בדבר חכמה או בדברים שצריך להם לחיי גופו". ומקורו בסוכה כח ע"א שריב"ז "מימיו לא שח שיחת חולין", והכוונה על פי הרמב"ם לשיחה בטלה (וראה רמב"ן עה"ת ויקרא יט, ב שגם ביאר כך).

וכן מוכח בהלכות שבת (כד, ד): "ואסור להרבות בשיחה בטלה בשבת". וכן בהלכות תפילה (יא, ו) שנאסרו דווקא בבית כנסת, הובא לעיל. וכן מוכח בהל' סנהדרין (ג, ז) שהדיינים אסורים בשיחה בטלה כשיושבים בדין, והטעם מפני מורא שכינה השורה בבית דין (כס"מ). כך מפורש בביאור למשנה שהובא לעיל, שאנשי המעלה הם שנוהרים משיחה בטלה, משמע שאינו דיבור אסור. וראה באו"ש (הל' ת"ת פ"א) שדברי הגמרא ביומא הם למ"ד ק"ש דרבנן, אך למ"ד דאו' אין דרשה זו ולכן לא פסק אותה הרמב"ם כחיוב. וראה באריכות בסוגיה זו הרב שמואל דוד מובשוביץ, "איסור דברים בטלים", ספר זכרון (רפאל), עמ' תיג-תכא.

26. ראה גם בפמ"ג או"ח קנא א"א סק"א שכתב "כל השח שיחה בטלה עובר בעשה מדרבנן", כלומר שדרשה זו היא אסמכתא. ואם איסור שיחה בטלה כלול במורא מקדש מדאורייתא, בוודאי שהיה צריך להזכיר זאת, ולא לסמוך על איסור שיחה בטלה מדרבנן הקיים תמיד.

27. נפקא מינה למקום שאין בו מצוות תלמוד תורה כגון בבית המרחץ. וראה בספר תולדות אדם ח"א פ"ז (שבחי הגאון ר' זלמן מוילנא) שאכן בבית המרחץ מותר לדבר בדברים בטלים, מכיוון שאין מצוות תלמוד תורה. וכן בברכת שמואל (קידושין כז, ח) שהאיסור הנלמד מ"ודברת במ" הוא שמסיר מלבו את דברי באופן חיובי. ובספר יד אליהו, חלק הכתבים, סימן יד חולק על זה, אך נראה לענ"ד יותר כמו הגר"ז והגר"ח.

בשו"ע לא הביא דין זה, אך כתב רמ"א בשם הגה"מ (יו"ד רמו, כה) "ואסור לדבר בשיחת חולין". והקשה בבית הלל שבסוכה כא ע"ב נאמר "שאפילו שיחת תלמידי חכמים צריכים לתמוד", ומוכיח מרש"י שם כ ע"ב שהוא "שיחת חולין בעלמא שהיה משתבח בעבדו לבדיחותא בעלמא" (לשון

רש"י כל שיחה בטלה בהר הבית, אלא רק קלות ראש מובהקת כמו דברי בדיחות, צחוק, והבאי.

והנה, כאמור, רש"י וסיעתו סבורים ששער המזרח הוא שער שושן, ויש להניח שאיסור קלות ראש שנוהג בו חל בכל ההר. הגמרא במגילה כללה בקלות ראש 'חשבונות', שהם כאמור לעיל ישיבה קבועה של שיחת חולין, ומשמע ששיחת חולין ארעית לא נאסרה. כאמור לעיל, לא מצאנו שרש"י וסיעתו כללו בקלות ראש שיחה בטילה ארעית.²⁸

שמעתי מהרב משה גרינהוט ראייה לכך שלא נאסרה שיחת חולין בשטח הר הבית: נאמר במשנה במידות (ב, ב) שאדם שארעו דבר, טוב או רע, מקיף את ההר מצד שמאל כדי שהמקיפים מימין החולפים על פניו ידרשו בשלומם:

מה לך מקיף לשמאל? שאני אבל. השוכן בבית הזה ינחמך. שאני מנוודה. השוכן בבית הזה יתן בלבם ויקרבוך, דברי רבי מאיר.

המשנה מתארת שיחה המתרחשת בין אנשים בהר הבית. השאלה המתעניינת "מה לך מקיף לשמאל" אינה שאלה של מצווה, אלא דיבור של דרך ארץ, שבאופן פשוט כלול בשיחת חולין.²⁹ אין זו שיחה בטלה, העוסקת בחיי אנשים אחרים שאינם הדוברים עצמם. מובן

רש"י). ואם שיחת בטלה אסורה, כיצד דברו בה חכמים? ומיישב שאמר מילי דבדיחותא לפני הלימוד, וזה מותר. אולם במג"א (או"ח קנו סק"ב) ביאר גמרא זו "פי' דבר גנאי וקלות ראש", כלומר שהשיחה הבטלה האסורה היא של גנאי, אך שיחה סתמית שאין בה גנאי ואינה של קלות ראש, מותרת. וראה ב"דף על הדף' יומא יט ע"ב, דיונים נוספים באיסור זה.

28. אמנם לא מצאנו אינה ראייה, אך מאחר שכללו בקלות ראש מעשים חמורים יותר, מסתבר ששיחה בטילה לא תחשב קלות ראש.

29. [הערות עורך (ב"א): התעניינות בשלומם של אדם השרוי במצוקה, לשם תפילה או ברכה, אינה בכלל שיחת חולין. מהותו של המקדש היא היותו בית תפילה. וכי יעלה על הדעת שאדם רשאי רק לשוח את מצוקותיו לפני הקב"ה בתפילה ולא יהיה רשאי לשתף את חברו שיתפלל עליו? היעלה על הדעת שלעלי הכוהן אסור היה לשאול את חנה על מה היא מתפללת כדי לברכה (ולא מסתבר שהיה זה 'היתר' מיוחד להוכיחה משום שחשד בה שהשתכרה). על כן ממשנה זו אי אפשר ללמוד היתר על שיחת חולין, ואפילו חשובה, כגון להתקשר מהר הבית לפקיד ביטוח לאומי כדי לספר לו על חולה שיש לו בביתו ולדרוש קיצבת נכים.

תגובת המחבר (ב"ק): יש מקום לומר שכל תפילה היא כשיחת חולין שהרי עוסקת בצרכי העולם הזה. כדברי רשב"י בירושלמי ברכות (א, א) שהיה ראוי שיהיו לו לאדם שתי פיות, שלא ידבר דברי תורה בפה שמתפלל על דברי חולין. למרות זאת מסתבר שלא נאמר על תפילה שהיא פניה לה' שנחשבת כשיחת חולין, אך נראה לי שהדיבור שמקדים לתפילה זו הוא שיחת חולין גם אם מתוכו נלמד על מה להתפלל. הרמב"ם בפירוש המשנה באבות (א, טז) כולל בדיבור מצווה את לימוד התורה, ונראה שיש להוסיף גם את הברכות והתפילות. בדרגה נמוכה יותר נמצא דיבור אהוב שהוא תוכחות מוסר בעבודת ה'. שיחת רעים סתמית, גם אם מתוכה ילמד על מה להתפלל על חברו, אינה 'דיבור מצווה' וגם לא 'דיבור אהוב', שהרי תחילתה בשיחת רעים פשוטה, ולא מבוא לתפילה. הדקדוק

ששאלה זו אינה צריכה להתקיים במציאות דווקא בלשון המשנה, אלא לשם ההבנה קבעה המשנה נוסח סטנדרטי, ואדם יוכל לומר נוסח בעל משמעות דומה. אם כן, מותר לשאול אדם מדוע הוא מקיף לכיוון השני, ומותר לאדם להשיב ולספר על אבלו או נידויו. ניתן לראות כאן שבהר הבית מותרת שיחת חולין, אך לא למדנו מכאן לעניין שיחה בטלה.³⁰

יש להעיר כאן מדברי היראים (סימן תט): "פירשנו קלות ראש ומורא של כל אחד ואחד, ותן לחכם ויחכם עוד, שישמור אדם עצמו מקלות ראש הדומה לקלות ראש ששנו חכמים, וכל שכן מחמור ממנו". ומכאן יש לדון אילו איסורים נוספים יש לכלול בזמננו בדין מורא מקדש.³¹ לענ"ד נראה שבנוגע לשיחה, מכיוון שהדבר נידון בראשונים, יש ללכת על פי דבריהם, ואין צורך להוסיף יותר.

ד. קלות ראש כנגד שער המזרח בזמן החורבן

על איסור קלות ראש כנגד שער המזרח, נאמר בגמרא (ברכות סא ע"ב):

אמר רב יהודה אמר רב: לא אמרו אלא מן הצופים ולפנים, וברואה.

איתמר נמי, אמר רבי אבא בריה דרבי חייא בר אבא, הכי אמר רבי יוחנן: לא

אמרו אלא מן הצופים ולפנים, וברואה, ובשאינן גדר, ובזמן שהשכינה שורה.

וכן פסק הרמב"ם (בית הבחירה ז, ח): "בזמן שהמקדש בנוי, אסור לו לאדם להקל את ראשו מן הצופים שהוא חוץ לירושלים ולפנים; והוא שיהיה רואה את המקדש, ולא יהיה גדר מפסיק בינו ובין המקדש". הרי"ף (ברכות מד ע"ב) העתיק את דברי ר' יוחנן כאילו

מהשיחה שבין חנה ועלי הכוהן יוכל אולי להוכיח גם להפך מדברי העורך, דהיינו להתיר שיחת חולין בעזרה. אך יש לדחות הוכחה מסיפור חנה ועלי, שהרי עד שאתה שואל על שיחה בעזרה, שאל על עצם כניסת זר בין הקודש והמזבח לכאורה שלא כהלכת חז"ל (משנה כלים א, ח; רש"י סוכה מג ע"ב ד"ה והביאום). ואמנם חז"ל דקדקו מסיפור זה על ישיבת כוהן גדול בעזרה (ראב"ד תמיד כז ע"א, בשם הירושלמי), אך אפשר שאין זה אלא אסמכתא. נראה שהגדרות מורא מקדש וחלק מביאת מקדש (כגון כניסה בין האולם והמזבח) הוגדרו במדויק על ידי חכמי המשנה והתלמוד, ולכן לא ניתן ללמוד מסיפור זה, וצל"ע.

30. ראייה נוספת מהרב גרינהוט מהמשנה באבות (ג, יג) "שחוק וקלות ראש מרגילים לערוה". מכאן משמע שקלות ראש אינה שיחת חולין כגון בענייני פרנסה, שאי אפשר לומר עליה שמרגילה לערוה, אלא זוהי שיחה בטלה ללא צורך ותועלת, ומתוך דיבור מרובה עלולים להגיע לדבר ערוה. ראייה נוספת שמעתי מהיתר נכרים להכנס עד הסורג, כלומר להסתובב בהר הבית, ולא שמענו על איסור לגוים בשיחה בטלה. הרב אלבה: כיון שלנכרים לא נאסרה שיחה בהר הבית אין בזה ביזוי, אך לדידן שאינו ראוי, יש איסור.

31. היראים גם הזכיר בדבריו את האמור הגמרא שחשבונות של רשות נכללים בקלות ראש. וכבר ביארנו לעיל שחומרם היא בגלל קביעותם, אך לא ניתן ללמוד מכאן שגם שיחה ארעית תחשב לקלות ראש.

באים להשלים את דברי רב: "אמר רב יהודה אמר רב: לא אסרו אלא מן הצופים ולפנים, וברואה; ואמר רבי יוחנן: ומקום שאין גדר, ובזמן שהשכינה שורה".

הרמב"ם פוסק שגם בזמן החורבן חייב אדם במורא מקדש (שם, ז). בתוך דיני מורא מקדש בזמן חורבן, הוא כותב שאסור לאדם להקל ראשו כנגד שער המזרח. מה הסיבה לכך שהאיסור להקל ראש מהצופים ולפנים נוהג רק בזמן הבית, והאיסור להקל ראש בשער המזרח גם בזמן החורבן? מבאר מהר"ם שיק (ברכות סא ע"ב):

בזמן שביהמ"ק קיים, גם המחיצות קדושים היו, ולכך צריך להרחיק בקלות ראש מכל הצדדים במקום שרואה, משא"כ בזמן החורבן, המחיצות פקעו קדושתם,³² על כן, מחיצות ביהמ"ק עצמן הם כמו גדר, וא"צ להרחיק בקלות ראש אלא כנגד שער המזרח, דמשם היה נראה גם הקרקע של בית קדשי הקדשים, והיה מחויב במוראיו מצד הקרקע עצמו, ולכך נשאר גם כן בזמן הזה, אפילו אינו רואה עתה הקרקע.

לדברי מהר"ם שיק, מצוות המורא כנגד שער המזרח נובעת מראיית קרקע קודש הקודשים. בזמן החורבן עדיין נשארת קדושה במקום זה, אף אם לא רואים ממנו כעת את קרקע קודש הקודשים. עיקר מצוות המורא הוא בזמן שהבית קיים, ואילו כשהוא חרב, נשמר המורא בכל העזרה וכן כנגד שער המזרח, אך לא מעבר לכך. על זה אמר הרמב"ם (שם, ז): "אע"פ שהמקדש היום חרב בעוונותינו, חייב אדם במורא כמו שהיה נוהג בו בבניינו" – דהיינו, במקום העזרה וליד שער ניקנור ולא יותר מזה, שהמורא בזמן חורבן נובע מהמורא בזמן בניין. על כן האיסור מן הצופים ולפנים נוהג רק בזמן שהבית קיים.

הסבר נוסף למדתי מהרה"ג יעקב אריאל שליט"א, שיש שתי בחינות במורא מקדש: האחת משום המקום המקודש, והשנייה משום היות "לפני ה'". הבחינה הראשונה קיימת גם בזמן חורבן, והוא מה שכתב הרמב"ם שקדושה לא בטלה, ואילו הבחינה השנייה קיימת רק בזמן הבית. איסור קלות ראש בשער המזרח הוא משום קדושת המקום, ואילו הרחבת האיסור עד הצופים היא משום לפני ה', ולכן אינה נוהגת בזמן החורבן.³³

והנה, הסברים אלו עסקו בסברת הרמב"ם, ועדיין צריך לברר את מקורו בדברי הגמרא. החילוק של הרמב"ם בין מן הצופים לבין שער המזרח אינו פשוט בגמרא. הסייג של הגמרא מן הצופים ולפנים הוא לגבי איסור קלות ראש שנאמר בשער המזרח. על פי הגמרא, "כנגד שער המזרח" ו"מן הצופים ולפנים" אינם שני דינים נפרדים כדברי הרמב"ם, אלא דין אחד. ר' יוחנן התנה דין זה "בזמן שהשכינה שורה", דהיינו כשהמקדש קיים. דין המשנה שלא

32. הרב גרינהוט: אין הכוונה לקדושה ממש, במובן של איסור מעילה וכו', שהרי שאין קדושה בחומת העיר, ורק מצילו של היכל הוכיחו שאין מעילה בקול ומראה וריח (פסחים כו ע"א).

33. דברי הגר"י אריאל נכתבו בהסכמתו לספר מורא מקדש, מהרב הלל בן שלמה.

להקל ראש נגד שער המזרח, הוא מן הצופים ורק בזמן המקדש. אם כן, מניין למד הרמב"ם שצמוד לשער קיים איסור "לא יקל" גם בזמן החורבן?

כך תמה במנחת חינוך (רנד, א):

ואין גדר 'ובזמן שהשכינה שורה' מבואר בהדיא, דנגד שער המזרח צריכים לכל התנאים, וצריך שיהיה בהמ"ק קיים, ואיך כתב ז"ל דאסור אף האידנא, ולא הגביל מקום? ושלא כנגד שער המזרחי, נראה דאין איסור אף מן הצופים לפנים, כי האמוראים לפרושי המשנה קאתי, ע"ש, דוקא נגד שער המזרחי אסור בתנאים הללו. וצע"ג, שלא הרגישו בזה נ"כ הר"מ ז"ל... והנה לפמש"ל שדברי הר"מ צ"ע, שאסור היום בזה"ל להקל ראשו נגד שער המזרח, ניחא דהטור והש"ע השמיטו ד"ז, כי אינו נוהג היום. ואלו היו סוברים כהר"מ הנ"ל, ה"ל להביאם,³⁴ וע' בהל' הרי"ף דמביא מימרא זו, ואפשר דכוונתו להתיר האידנא, ע"כ הביא דוקא בשכינה שורה.

מסקנת המנחת חינוך שלא כרמב"ם: מצוות מורא מקדש עד הצופים כוללת רק מקומות שרואים מהם את שער המזרח, ובזמן הבית בלבד. בתוך זה כלול גם איסור קלות ראש כנגד שער המזרח שלא מתקיים בזמן חורבן. בזמן שהבית חרב, נוהג מורא מקדש בדינים השווים בכל הר הבית, אך לא באיסור קלות ראש בשער המזרח.

ובדעת הרמב"ם, נראה שהלך לשיטתו הנ"ל, ששער המזרח שבמשנה בברכות הוא שער ניקנור, ומכיוון שכך, הרי שדין השער כדין העזרה וככל הר הבית, שבהם חל דין מורא מקדש אף בזמן החורבן, כמו שנאמר ביבמות. ומה שנאמר בגמרא שהאיסור חל דווקא בזמן הבית, הכוונה רק לאיסור שמן הצופים, ולא למקום השער.³⁵ וכן המאירי (ברכות סא ע"ב), אחר שכותב שדין מן הצופים הוא רק בזמן הבית, מוסיף: "וכן תחום המקדש עצמו אסור בכל קלות ראש אף בזמן הזה, ואף הר הבית עצמו, אף בזמן שאין בית המקדש קיים חייבים במורא, במניעת הדברים שהוזכרו בו וכיוצא בהן". וכן כתב באליה זוטא (סימן ג ס"ק ג): "ולי נראה דווקא בדברים האסורים במקום מקדש עצמו, אמרינן דבמקומה עומדת", וכן

34. הרב אלבה: לא קשה, שהרי הטור והשו"ע לא התייחסו כלל לדין מורא מקדש גם בדברים שהסכים המנחת חינוך שנוהגים בזמן חורבן.

35. הרב משה גרינהוט: אפשר ליישב באופן אחר. מי שמכיר את המבנה של הרי ירושלים, אינו יכול לחשוב שמחוץ לצופים נכלל כנגד שער המזרח, שהרי אין השער נראה משם כלל. לכן דברי ר' יוחנן שנאמרו כמצמצמים את המקום, עיקרם לצמצם את הזמן לתקופת הבית. משכך לא יכול הרמב"ם לחבר את 'כנגד שער המזרח' עם 'הצופים ולפנים' שהרי 'כנגד שער המזרח' ודאי אינו כולל את מה שמחוץ לצופים, ולכן הוא מפרש ש'מצופים ולפנים' של ר' יוחנן הוא איסור חדש ורק עליו נאמר שהוא בזמן הבית. לעומת זאת, הראשונים שלא היו בירושלים, יכלו לחשוב שגם מחוץ לצופים אפשר לחשוב על מקום כאילו הוא 'כנגד שער המזרח', ולכן לא ראו לנכון לחלק בין כנגד השער לבין מן הצופים ולפנים.

בדברי חמודות (על הרא"ש ברכות ט, צה). אמנם הרמב"ם הרחיב את "מקום מקדש עצמו" גם לכנגד השער, אך העיקרון דומה.

לא מצאתי בכל מפרשי הגמרא הראשונים מי שפירש כמו הרמב"ם שאיסור קלות ראש כנגד שער המזרח הוא גם בזמן חורבן שלא כדין 'עד הצופים'.³⁶ כולם ביארו את הגמרא כפשוטה. כך לדוגמה העתיק את הגמרא רבינו יונה על הרי"ף (ברכות מד ע"ב) "לא אסרו שלא יקל אדם ראשו אלא מן המקום שכשצופה האדם יכול לראות בית המקדש... במקום שרואה הבית... ובזמן שהשכינה שורה". לר"י מלוניל (ברכות נד ע"א), דין זה של לא יקל נהג רק "בימי מקדש ראשון כשהיה בו אמה טרכסין. אבל לא בבית שני, לפי שהיה אמה טרכסין בשתי פרכות, והיתה הפרוכת האחת פרוסה בדרום והשנית בצפון", כלומר רק כאשר רואה את קה"ק, וכל שכן שלא נוהג בזמן חורבן. כך סתמו גם הרא"ה (סא ע"ב), האגודה (ברכות ט, ריב) וספר המאורות (ברכות שם). וכן משמע מהיראים (סי' תט), שפירט תחילה את האיסור להקל ראש כנגד שער המזרח ועד לצופים, ועל זה כתב שהלכה כר' יהודה שדין זה הוא רק בזמן הבית, ולאחר מכן הביא את האיסורים הנוהגים בהר הבית, שחלים גם בזמן החורבן.

כאמור לעיל, יש להניח שרש"י וסיעתו הסבורים ששער המזרח הוא שער שושן, יאמרו שאיסור קלות ראש מתפשט על הר הבית כולו. עם זאת, על פי הגמרא, איסור קלות ראש קיים רק בזמן הבית, בניגוד למצוות מורא הכוללת איסור מנעל, רקיקה וכד' האסורה גם בזמן חורבן (יבמות ו ע"ב). מצאתי שני מדרשים הסותרים לכאורה הלכה זו:

ואתחנן אל ה' (דברים ג' כ"ג), מהו שיכנס אדם בהר הבית במקלו... ולא תאמר הואיל ובית המקדש חרב, נוהג בו קלות ראש, אלא בין בנוי בין חרב, נוהג בו באימה.
(דברים רבה, ואתחנן)

לא יכנס אדם להר הבית במקלו ובאפונדתו ובאבק שברגלו, שלא ינהג בו קלות ראש אפילו בחרכנו.
(תנחומא, ויקרא ח)

ממדרשים אלו עולה שאיסור קלות ראש נוהג בכל ההר גם בזמן החורבן. נראה לי שיש להבין כך את שיטת רש"י וסיעתו, הסוברים ששער המזרח הוא שער שושן: איסור קלות ראש בכל שטח הר הבית, כלול בתוך מצות מורא מקדש. קלות ראש לשיטתם היא עמידה בעירום, השתנה או שאר מעשים מזלזלים (כפי שכתבנו לעיל), וכשם שנאסרה רקיקה בהר הבית כך נאסרו גם הם.³⁷ איסור קלות ראש שבהר הבית, הורחב משער המזרח ועד לצופים

36. אפילו המאירי שדבריו הובאו לעיל, עוסק באיסור קלות ראש בעזרה, אך לא פירש את הגמרא כרמב"ם, שיש איסור קלות ראש בשער המזרח אחר החורבן.

37. היה אפשר אמנם לכלול בקלות ראש בהר הבית גם ענייני שיחה (שהם קלים יותר), אך לא מצאתי לכך מקור בראשונים אלו, כמבואר לעיל.

בהלכות מסוימות, בזמן שהבית קיים, ועל זה מדברת הגמרא. מכל מקום, מדרשים אלו, ובמיוחד התנחומא שמתייחס לכל שטח ההר, אינם עולים בקנה אחד עם דעת הרמב"ם, שלדעתו איסור קלות ראש (הכולל שיחת חולין) נאמר כנגד שער ניקנור, וכפי שכתבנו לעיל, לדעתנו אין הוא מתרחב לכל שטח ההר על פי הרמב"ם.

העולה מכאן, שלדעת הרמב"ם, איסור קלות ראש של שיחה בטלה קיים בעזרה וכנגד שער ניקנור אף בזמן חורבן. איסור קלות ראש מעבר לכך עד הר הצופים, קיים רק בזמן הבית. לדעת רש"י וסיעתו של רש"י (הסוברים ששער המזרח הוא שער שושן), איסור קלות ראש נוהג בכל ההר גם בזמן חורבן, והוא כולל איסור להשתין ולעמוד ערום ומעשים מזלזלים אחרים, אך לא מצאנו שהוא כולל אף שיחה בטלה.

ה. מורא מקדש בהר הבית – מדאורייתא או מדרבנן?

מצוות מורא מקדש נלמד מהפסוק "ומקדשי תיראו". האם מצווה זו קיימת גם בהר הבית, או רק בעזרה?

בספר יראים (סימן תט) כלל במצוות מורא מקדש את בית הכנסת ובית המדרש, וגם את הר הבית. ונראה מדבריו שכל זה דאורייתא:

מורא מקדש. ויראת מאלהיך צוה בהכנס אדם למקדש או בבית הכנסת או לבית המדרש שינהג בהם מורא וכיבוד... מורא במקדש תנן ברכות פרק הרואה: לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח... לא אמרו אלא מן הצופים וברואה... ותנן: לא יכנס אדם להר הבית לא במקלו ולא במנעלו ולא באבק שעל גבי רגליו.

גם מלשון הרמב"ם משמע שכל הר הבית כלול במצווה זו:

והמצוה הכ"א היא שצונו לירא מן הבית הזה הרמוז אליו מאד מאד, עד שנשים בנפשנו משא הפחד והיראה... וגדר זאת היראה, כמו שזכרו בספרא (קדושים פ"ז ה"ט) אי זהו מורא, לא יכנס להר הבית במקלו ובמנעלו ובאפונדתו. (ספר המצוות, עשה כא)³⁸

המאירי (יבמות ו ע"א) סבר שהמצווה מן התורה היא רק במקום המקדש:

יראת המקדש מצות עשה, שנאמר: ואת מקדשי תיראו... ומדברי סופרים אף בהר הבית כן, הא מן התורה הר הבית מותר בכך, שהרי מחנה לוייה הוא, ואין קרוי

38. ויתכן שיש ראייה לדבר בתורת כהנים (קדושים ג, ז): "אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מנין תלמוד לומר את שבתותי תשמורו, ומקדשי תיראו מה שמירת שבת לעולם, אף מורא מקדש לעולם. איזו מורא, לא יכנס להר הבית במקלו ובתרמילו ובמנעלו ובאפונדתו ובאבק שעל רגליו ולא יעשנו קפנדריא וברקיקה מקל וחומר". ומשמע שהפירוט במורא מקדש בהר הבית בא כהסבר לפסוק "את מקדשי תיראו".

מקדש אלא מה שאם נכנס לשם בטומאה חייב, הא מדברי סופרים אף הר הבית בכלל זה.³⁹

אם כן, ישנה מחלוקת ברמת החיוב במורא מקדש מחוץ לשטח העזרה: למאירי הוא מדרבנן, וליראים ולרמב"ם מדאורייתא.⁴⁰ ונפקא מינא במחלוקת זו, כיצד לנהוג בספקות לגבי מורא מקדש.

ו. לימוד איסור שיחה בטלה מבית הכנסת להר הבית

יש מי שרצה ללמוד איסור שיחה בטלה בהר הבית מבית הכנסת, וזו הוכחתו: הרי קדושת הר הבית מרובה מקדושת בית הכנסת, שמשולחים ממנו טמאים, ואם כן – דברי חולין שאסורים בבית הכנסת, קל וחומר שיהיו אסורים בהר הבית. ואולם נראה שיש לדחות, שמצוות שילוח טמאים לחוד, וכבוד המקום לחוד. תדע, שכן מעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון מסולקים מצורעים, משא"כ מבית כנסת (אם נמצא בעיר שאינה מוקפת חומה; משנה נגעים יג, יב), ומעולם לא שמענו לאסור שיחה בטלה בכל הערים המוקפות חומה מקל וחומר מבית כנסת.

עם זאת, ישנה הקבלה מסוימת בין כבוד בית כנסת וכבוד המקדש, על פי המשנה במגילה (כח ע"א) שגם בית כנסת שחרב צריך לשמור על קדושתו, "שנאמר: והשמתי את מקדשיכם – קדושתן אף כשהן שוממין". הפסוק הנדרש כאן עוסק במקדש ומלמד על קדושת בית הכנסת, ומכאן שיש התאמה מסוימת בין בית כנסת למורא מקדש. כתב על כך היראים (סימן תט):

מורא מקדש. ויראת מאלהיך צוה בהכנס אדם למקדש או בבית הכנסת או לבית המדרש שינהג בהם מורא וכיבוד... ומצינו בית הכנסת ובית המדרש שנקראו מקדש... למדנו כשאמרה תורה את מקדשי תיראו שבתי כנסיות ובתי מדרשות בכלל והמורא מה הוא אינו מפורש במקרא ופירשו חכמים כל אחד לפי סברתו לפי חומר קדושתו.

(א) מורא במקדש תנן בברכות...

39. כתב המבי"ט בקרית ספר (הל' בית הבחירה פ"ז): "ומה שאסור חוץ למקדש, נראה דהוי דרבנן, דאי מדאורייתא אפילו בזמן הזה אסיר דיראת מקדש לעולם כדילפינן". אך אפשר שמכליל במקדש גם את מצוות מורא מקדש בהר הבית (וכן הבינו בספר אל הר המור, עמ' מז).

40. וראה עוד דיון מפורט בשיטות הפוסקים ובראיותיהם בעניין רמת החיוב, בספר מורא מקדש, עמ' 45-51, שהביא ראשונים רבים שסברו שהוא מן התורה בכל הר הבית (רש"י ויקרא יט, ל; הלכות גדולות ז, כד עמ' קמא; סמ"ג עשה קסד; ספר החינוך רנד).

[הערת עורך (ה"ד): הרי שהמחולקת מוכרעת בבירור כדעת הרמב"ם וסיעתו, שמורא מקדש מדאורייתא בכל הר הבית.]

(ב) ושל בית הכנסת ובית המדרש כדתנן בפ' אחרון במגילה...

היראים מדמה בית כנסת להר הבית, אך מראה שיש לכל אחד הלכות אחרות. ולכן גם אם יש איסור שיחה בבית הכנסת,⁴¹ אין ללמוד ממנו באופן גורף לגבי הר הבית. אמנם הן בית כנסת והן הר הבית הינם מקום השראת שכינה, אך השוני בשימוש בהם עשוי גם ליצור שינוי בהלכות. קדושת בית כנסת נובעת בהיותו מקום תפילה, ובקדושת הר הבית המקום גורם.⁴² אפשר לשער שדווקא בבית כנסת שהוא מבנה שנועד לדיבור עם ה', אין להשיח בעניינים בטלים, מה שאין כן בהר הבית שבו העיקר הוא ההתנהגות כיאה בחצר בית המלך. בכל אופן, חז"ל פירשו באופן ברור מה כלול במצוות מורא מקדש בהר הבית, ולא הזכירו איסור שיחה, ולכן אין ללמוד להר הבית מהאיסור בבית הכנסת.. ראה גם מה שכתבנו לעיל בענין חשבונות של רשות בבית הכנסת, שם בקשנו ללמוד את הגדרת 'קלות דעת' מאיסורי בית הכנסת.

הרמב"ם כלל בהלכות מורא מקדש "ולא יכנס לו אלא לדבר מצוה" (בית הבחירה ז, ב). דין זה לא נאמר במפורש במשנה ובגמרא, וכתב הכס"מ "בפרק בני העיר (דף כח ע"ב) אמרינן הכי לגבי בית הכנסת, וכל שכן לבית המקדש".⁴³ למרות השוואה זו של הכס"מ, נראה באופן ברור שהרמב"ם לא כלל במצוות מורא מקדש את בית הכנסת. שהרי בספר המצוות (עשה כא) כתב "שצונו לירא מן הבית הזה הרמוז אליו מאוד מאוד" מבלי להזכיר את בית הכנסת. זאת בניגוד למצוות לא תעשון כן לה' אלקיכם, שם כתב ("ל"ת סה) "הזהירנו מנתוך ומאבד בתי עבודת האל יתעלה", ופירט במנין הקצר "שלא לאבד בית המקדש או בתי כנסיות ובתי מדרשות"⁴⁴. ומכך שכאן לא הזכיר בית כנסת, וכאן הזכיר בית כנסת, למדנו שבמצוות מורא מקדש לא כלולים בתי כנסיות.

41. נאמר בתוספתא (מגילה ב, יח; וכן בגמ' כח ע"א): "בתי כנסיות אין נוהגין בהן קלות ראש". לאחר מכן באה רשימה של איסורים בבית הכנסת, וביאר רש"י "כולהו פירושא דקלות ראש הן, לשון קלות שמקילין אותה". ברשימה זו לא מופיע איסור דיבור. אולם הרמב"ם (הל' תפילה יא, ו; הובא לעיל) כלל באיסור קלות ראש בבית הכנסת גם שיחה בטלה. דברי הרמב"ם הובאו בנימוקי יוסף (מגילה כח ע"א ד"ה גלות ראש), ביראים (סימן ת"ט) בכלבו (הלכות בית הכנסת סי' יז) ונפסקו בשו"ע (או"ח קנא, א). האחרונים הביאו את דברי הזוהר שאסרו כל שיחה בבית הכנסת, הן שיחה בטלה והן שיחת חולין (פמ"ג א"א קנא ס"ק א; משנ"ב קנא ס"ק ב). לגבי חשבונות של רשות, ראה במאמר לעיל.

42. מסתבר שבענין זה יהיה הבדל בין שטח ההר ובין ההיכל והעזרה, שהם מקומות של עבודה וזוהר דומים לבית הכנסת. ואכן ראינו שהרמב"ם אסר שיחה בטילה משער ניקנור ופנימה.

43. יש להעיר שאין הכוונה שאסור לעשות בהר הבית כל דבר שאינו מצווה, כולל דיבור שאינו מצווה. שהרי אם כן, אין צורך לדברי הרמב"ם באיסור קלות ראש כנגד שער ניקנור, שכן ממילא כל דבר שאינו מצווה נאסר בכל ההר. אלא פשוט שמאחר ונכנס לצורך מצווה, רשאי לעשות שם גם דבר שאינו מצווה בדרך אגב כולל דיבור שאינו מצווה.

44. ויש לציין שבהל' יסודי התורה (ז, ז) לא הזכיר איסור להשחית בית כנסת. וראה באבנ"ז (או"ח לד, ז)

למרות שיטת היראים, כפי שכתבנו, נראה שאין ללמוד באופן מוחלט מהלכות בית הכנסת לענייני הר הבית. במיוחד בדינים שניתן לדייק מדברי הרמב"ם את ההפך, כמו איסור שיחה בטלה. עם זאת, מאחר וחכמים הם אלו שקבעו מה כלול במצוות מורא מקדש בבית כנסת ובהר הבית, כמו שכתב היראים, אפשר שיש ללמוד ולחדש בענין זה הלכות על פי הצורך. לענ"ד נראה שמאחר שבימינו הר הבית הוא מקום עלייה לרגל, ואיננו יכולים להיכנס לחיל ולעזרת נשים בגלל טומאתנו, הרי הוא עבורנו כמקום תפילה. על כן, יש מקום לאסור שיחה בטלה בכל שטח הר הבית בדומה לבית הכנסת.

ז. סיכום ומסקנות

א. יש להשיב על הוכחת ערוה"ש מאיסור מנעל ויריקה בהר הבית לאיסור שיחת חולין, הן מסתימת המשנה והרמב"ם שלא אסרו שיחת חולין, הן מכך שבמנעל וביריקה יש ביזיון ובשיחת חולין לא.

ב. במשנה נאסרה קלות ראש כנגד שער המזרח. בראשונים מצאנו שני פירושים ל'שער המזרח', המשליכים על שייכות הדברים להר הבית כולו:

ג. על פי הרמב"ם וסיעתו, בעזרה וכנגד שער ניקנור אסורה שיחה בטלה, ומכך נראה שבהר הבית לא נאסרה שיחה בטלה. עוד נראה שאין ללמוד מדין בית הכנסת חובה להימנע בהר הבית מדיבור דברים שאינם דברי קודש, אם כי נראה שיש מקום להחיל חומרא זו.

ד. לדעת רש"י וסיעתו, שער המזרח הוא שער הר הבית. איסור קלות ראש נוהג בכל שטח ההר, אף בזמן שהבית חרב. ראשונים אלו לא כללו באיסור קלות ראש שיחה בטלה. אך מרש"י נראה ששיחה המביאה לקלות ראש, כמו בדיחות ודברי צחוק, אסורה. עם זאת, ייתכן מאוד שכל עוד איננו רשאים לעבור את הר הבית לכיוון העזרה בגלל טומאתנו, הרי הר הבית הוא לפחות כמקום תפילה. ולא יגרע מעלתו מבית הכנסת, ועל כן נראה יש לאסור בו כל שיחה בטלה וכל דבר שמזלזל בקדושת המקום. וכן נראה שיש לנהוג למעשה, ולא להקל.

ד. שיחה בטלה היא דיבור ללא צורך. תכליתה היא עצם השיחה, ועוסקת בעניינים שלא קשורים בחיי המשוחחים אלא באנשים אחרים, או שקשורים בדברי המשוחחים אלא שאינם רלוונטיים עוד. שיחת חולין היא שיחה הנצרכת לקיום האדם, לפרנסה, למזון ואף התעניינות בשלום אדם.

שכתב שאיסור נתיצה בבית הכנסת הוא מן התורה אלא שאין לוקין עליו.

שיחת חולין בהר הבית

ה. למעשה, נראה שאין לשוחח בהר אלא בדברים דחופים וקצרים. שיחות חברים, שיתוף בחוויות וכד', הן שיחה בטלה ואסורות.

הסברים היסטוריים וארכיאולוגיים, כגון בהבנת מבנה המקדש והעזרות וחלקי ההר השונים, מותרים. דיבורים אלו הם לימוד תורה, או לכל הפחות דיבורים המעוררים תחושות של שייכות, געגועים ותשוקה לבניין המקדש, ולכן הם נחשבים לדיבורי מצווה. בקשה מחבר לשתות, או כל דיבור הנצרך לעצם ההימצאות בהר, אינם שיחה בטלה ומותר, אך יש למעט בכך, על מנת שלא לגלוש לשיחה בטלה.

ו. לרוב הראשונים, מצוות מורא מקדש חלה מדאורייתא בכל הר הבית. למאירי, מדאורייתא חלה המצווה רק בעזרה, וחכמים הרחיבו אותה לכל הר הבית.

